

УДК 340.1

ПРИНЦИП РІВНОСТІ У ПРАВІ ЯК РЕГУЛЯТОР СУСПІЛЬНИХ ВІДНОСИН: ГЕНЕЗА ТА ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА

Чепульченко Т.О.

кандидат юридичних наук, доцент

завідувач кафедри публічного права

Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут»

У статті розкривається багатовимірність поняття рівності в історії філософсько-правової думки. Рівність постає і як принцип станової рівності, і як рівність соціальна, етична, формальна, фактична, правова, юридична тощо. Звертається увага на зіставленні понять правової та юридичної рівності. Рівність як принцип права нині закріплено у чинному законодавстві, завдяки чому здійснюється регулятивний вплив на суспільні відносини. З огляду на це обґрунтовується місце принципу рівності в системі правового регулювання. Сутність правової рівності полягає у вимозі однакового становища усіх людей перед законом.

Ключові слова: право, правова рівність, правове регулювання, принципи права, принцип рівності.

В статті розкривається багатомірність поняття рівності в історії філософсько-правової думки. Рівність постає і як принцип станової рівності, і як рівність соціальна, етична, формальна, фактична, правова, юридична тощо. Звертається увага на зіставленні понять правової та юридичної рівності. Рівність як принцип права нині закріплено у чинному законодавстві, завдяки чому здійснюється регулятивний вплив на суспільні відносини. З огляду на це обґрунтовується місце принципу рівності в системі правового регулювання. Сутність правової рівності полягає у вимозі однакового становища усіх людей перед законом.

Ключевые слова: право, правовое равенство, правовое регулирование, принципы права, принцип равенства.

The article reveals the multidimensionality of the equality concept in the history of philosophical and legal thought. Equality appears as a principle of class equality, as well as social, ethical, formal, actual and legal equality. The article focuses on the comparison of such concepts as formal and legal equality. Equality as a legal principle is now enshrined in the legislation, due to this regulatory impact on social relations is performed. Taking this information into consideration, the place of the principle of equality in the system of legal regulation is justified. The essence of legal equality means a requirement of equal status for all people before the law.

Keywords: law, legal equality legal regulation, principles of law, the principle of equality.

Постановка проблеми. Рівність є одним з ключових понять минулої і сучасної правової думки. Своєчасність дослідження даної проблеми зумовлена передусім тим, що правильне розуміння і регламентація рівності є необхідною умовою для з'ясування і вирішення багатьох практичних питань, зокрема, шляхів розбудови демократичної, соціальної держави, метою якої забезпечення рівності людей перед законом та захист їх гідності.

Філософські засади рівності було закладено у вченнях Сократа, Платона, Арістотеля, Демокрита, Ф. Аквінського, Н. Макіавеллі, Т. Мора, Т. Кампанелли та ін. Як політико-правовий принцип рівність досліджувалась у працях практично всіх філософів Просвітництва – Ф. Вольтера, Ш. Монтеск'є, Ж.-Ж. Руссо, а також представників німецької класичної філософії – І. Канта і Г. Гегеля та ін. Серед російських та вітчизняних дореволюційних філософів і учених-правників, які розробляли питання рівності у праві, варто назвати, насамперед, Б. Чичеріна, М. Бердяєва, П. Новгородцева та І. Франка. Дискусії про роль категорії рівності у праві та соціумі тривають і досі. У них беруть участь, зокрема, такі відомі західні вчені як Р. Дворкін і Дж. Роулз, які висунули власні концепції справедливості.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У сучасній юридичній науці даній проблемі особливе місце відводиться у дослідженнях Н. Болотіної, М. Колодія, О. Лукашової, О. Матвієнко, Т. Мельник, Н. Оніщенко, С. Поленіної, П. Рабіновича, Т. Тарахонич, В. Тимошенко, Ю. Шемшученко та ін. Звертається увага на місце принципу рівності у правовому

регулюванні, його зв'язок з іншими принципами права, на ключове значення даного принципу у розвитку демократичної правових держави.

Поза тим слід підкреслити, що класичні уявлення та ідеї мислителів давнини про рівність на сьогодні не лише не втратили своєї значущості, а потребують подальшого вивчення та запровадження у правову систему держави.

Формулювання цілей (мета) статті. Метою статті є загальна характеристика генези поняття рівності у філософсько-правовій думці та обґрунтування місця його як принципу в процесі правового регулювання.

Виклад основного матеріалу дослідження. Ідеї та ідеали рівності глибоко історичні. Вони органічно поєднують плинне і постійне, змінне та стійке. У найбільш яскравій формі зміст та сутність рівності історично розкривався у взаємозв'язку людини з державою, і саме через цей зв'язок визначався її юридичний зміст. Отже, ми маємо можливість спостерігати, як категорія рівності відображалася у системі позитивного права, набувала конкретної форми у вигляді формально закріпленого принципу рівності всіх перед законом.

У філософсько-правових концепціях минулого простежується взаємозв'язок людини та держави, що розкриває вплив принципу соціальної рівності на розбудову держави, зміст її політичних завдань, ставлення до людини та задоволення її потреб. У цьому контексті категорія рівності відіграє важливу методологічну роль у процесі постійних намагань удосконалити суспільні відносини з метою побудувати таке суспільство та державу, які були б максимально наближені до свого ідеалу [9].

Ще Аристотелем свого часу була обґрунтована так званій презумпції рівності, суть якої полягає в тому, що саме суспільна нерівність, а не навпаки, потребує свого захисту в контексті справедливості. Частина дослідників давньогрецької етичної думки, наприклад В. фон Лейден, вбачає основну заслугу Аристотеля у сфері соціально-політичної думки саме в тому, що він розробив принцип розумної нерівності та визначив критерії його справедливості [15, с. 6].

У сучасній літературі формула «презумпції рівності» закріплена у працях І. Берліна, Д. Роуза, Р. Хеара та багатьох інших філософів. Найчіткіше формулювання «презумпції рівності» належить І. Берліну. Він вважав, що відомій бентамівській формулі: «Кожна людина повинна братися до уваги в якості однієї особи, а не двох» передусь фундаментальне егалітарне твердження: «Якщо відомо, що існує вид людських істот, то звідси випливає, що до всіх членів цього виду, людей, необхідно ставитися однаково та одноманітно, поки нема достатніх причин не робити цього» [14, с. 302-303].

Усвідомлення важливої ролі уявлень про фундаментальну етичну рівність для формування нормативно орієнтованих соціологічних концепцій, вимагає знову ж таки звернення до аналізу історичного становлення і ціннісно-нормативної структури даного поняття. Однак, щоб краще зрозуміти природу фундаментальної етичної рівності, необхідно обрати ідею формальної рівності, яка є ключовим поняттям і у конкретних соціально-політичних егалітарних концепціях, які, в свою чергу, виступають методологічним підґрунтям для зміни суспільних відносин. Залежно від сфери застосування та вибору ціннісної основи формальна рівність формує різні структурні моделі рівності. У сфері суспільних відносин формальна рівність виявляється у вимозі однаково ставитися до подібних за своєю структурою ситуацій. А це унеможливорює свавілля вчинків, вводить певні правила поведінки та створює основу для безумовної послідовності та впорядкованості, а отже, для регульованості в діяльності індивіда. Визнання етично нейтральної формальної рівності, наголошує А. Гусейнов, є обов'язковою передумовою для будь-якого нормативного мислення. Але, водночас, формальна рівність не забезпечує від різноманітних проявів нерівного ставлення до людей, якщо його основи закладені в саму структуру нормативного становища [3, с. 100].

Принцип формальної рівності не був характерним для всіх суспільно-економічних формацій. Як важлива ознака формального права, поняття «рівність» виникає порівняно недавно, а саме, в період зародження буржуазно-капіталістичних відносин. У рабовласницькому суспільстві, де раби формально визнавалися суб'єктами права, існували вільні люди з різним правовим статусом. Однак, ступінь їх свободи, наприклад в Афінах, визначався належністю до евпатридів (благородних), геоморів (землевласників) і деміургів (ремісників). Відносини між цими групами мали правовий характер, незважаючи на відсутність формальної рівності. У феодальному суспільстві станові відносини також були правовими, бо відповідали тогочасному рівню розвитку права та культури.

Становлення правової рівності пов'язують переважно з давньоримським терміном «*paritas*». Вперше «*paritas*» входить до мовного обігу в значенні «однаковості». Принципи римського права щодо питання рівності, використовують саме цей термін, наприклад, «*Par in parem imperium non habet*» (рівний над рівним не має влади). «*Parium eadem ratio est idem*

jus» (у схожих ситуаціях та сама підстава і той самий закон). Цікавий термін ще і тим, що застосовується у версії принципу таліона «Par pari referre» - рівним за рівне відплатити. В даному випадку мова йде не просто про рівність, а про взаємності і подоби в діях, їх співмірності та адекватності. Іншими словами, «paritas» служить позначенням вірного відтворення об'єктивних зв'язків і відносин [9].

Г. Гегель обґрунтовував формальну, правову рівність людей: люди рівні саме як вільні особистості, рівні в однаковому праві на приватну власність, але не в розмірі володіння власністю. Вимога ж рівності в розподілі майна розцінюється ним як нерозумна точка зору. Мислитель визнавав «рівність абстрактних осіб як таких», їх абстрактно-всезагальне (і в цьому розумінні – рівне) право (тобто рівну правоздатність) на приватну власність. Питання ж щодо реалізації такого абстрактно-всезагального права (формально-рівної правоздатності) – це, за Г. Гегелем, сфера особливого, де немає місця рівності [2, с. 60-61].

З ідеєю заперечення правової рівності з позицій аристократичних уявлень про свободу як право найкращих, найсильніших на свободу і свавілля виступав Ф. Ніцше. Нерівність прав він вважав умовою того, що існують права. «Неправда ніколи не полягає в нерівних правах, вона полягає у вимогах на рівні права» [11, с. 256].

Зазначені ідеї справили відповідний позитивний вплив на сучасні уявлення про рівність та знайшли своє відображення у законодавстві країни.

Р. Луцький, досліджуючи розвиток принципу рівності та його відображення у сучасному позитивному праві, пише про три рівні щодо розуміння сутності даного явища.

Перший рівень можна відобразити формулою «всі люди рівні перед Богом». Історично це був перший підхід до розуміння проблеми рівності і ґрунтувався на тому, що кожна людина є цінністю і всі люди наділені невід'ємними правами.

Другий рівень виражається ідеєю «рівності можливостей». Історична ця ідея виникла в США після заборони рабства. Йдеться про те, що ніхто не має права перешкоджати іншим використовувати будь-які можливості для досягнення своїх особистих цілей. Однак ідею «рівності можливостей» не можна тлумачити буквально, адже люди відрізняються за своїми генетичними та культурними характеристиками тощо.

Третій рівень розуміння сутності рівності виражається ідеєю «рівності результатів», тобто всі повинні жити на одному рівні, отримувати однакові доходи і т. і. Таке розуміння рівності, на справедливе переконання дослідника, суперечить ідеї свободи [10, с. 97-98].

Відповідні наукові джерела також свідчать, що теоретико-правові дослідження сутності та змісту принципу рівності, як правило, здійснюються через категорію «правова рівність». При цьому термін «принцип» часто випадає, оскільки набула поширення думка, згідно якої правова рівність – «це правовий принцип, який має ознаки правової аксіоми». В юридичній науці таке тлумачення поняття «правова рівність» стало традиційним. Воно засноване на конструктивних особливостях правової рівності, що виражаються в її здатності виступати і провідною ідеєю правосвідомості, і основним положенням політики держави у правовій сфері, і, будучи закріпленим у нормативно-правових приписах, здійснювати реальний регулятивний вплив на поведінку людей.

М. Колодій пише, що регулятивність є найсуттєвішою ознакою принципів права. Нормативно-регулятивний характер принципів права вбачається у тому, що принципи, зафіксовані у праві, набувають значення загальних правил поведінки, які мають загальнообов'язковий, владний характер [7, с. 41].

На самостійному регулятивному значенні принципів права наголошував В. Кулапов, підкреслюючи, що в механізмі правового впливу принципи права безпосередньо регулюють деякі суспільні відносини [8, с. 133].

Т. Тарахонич зауважує, що у принципах права отримує відображення рівень розвитку різних сфер суспільних відносин, а саме: економічної, політичної, ідеологічної, соціальної та інших; у них відтворюється сутність і соціальна природа права, закономірності його розвитку та функціонування; для принципів права характерним є взаємозв'язок з іншими соціальними регуляторами [13, с. 136-137].

З огляду на регулятивний характер принципів права, безспірним є розуміння принципу рівності як регулятора суспільних відносин.

Нерідко в правознавстві поняття «рівність» поєднують з терміном «юридична», очевидно це виходить з його юридичного закріплення. На нашу думку, при вирішенні питання про співвідношення зазначених категорій необхідно мати на увазі наступне. По-перше, слід визнати, що обидві категорії відображають одну й ту ж правову реальність – рівність людей у сфері права, а по-друге, слід враховувати, що численні спроби розмежування розглянутих понять поки що не увінчалися успіхом. Так, наприклад, М. Козюк пише: «Юридична рівність відображає близькість до формально-нормативного способу позначення приписів, на відміну від більш широкої категорії правової рівності. Правова рівність виражає певну соціальну

реальність, а юридична рівність у конкретній правовій системі може бути реальною і фіктивною. Співвідношення цих двох понять описують і за допомогою філософських категорій належного і суцього, маючи на увазі, що суще – юридична рівність, найчастіше виражається у рівноправності, відповідає, або не відповідає належному» [6, с. 11].

Логіка такого міркування веде до втрати поняттям «принцип правової рівності» своєї предметності, оскільки весь зміст рівності у праві зосереджується в категорії «принцип юридичної рівності», що включає в себе і рівноправність. У цьому випадку поняття «принцип правової рівності» може відображати або ту соціальну реальність, яка обумовлює рівність у праві, або ту сферу реальних суспільних відносин, в якій реалізувалося рівність юридична [5, с. 26-28].

З нашої точки зору, розмежування понять «принцип правової рівності» і «принцип юридичної рівності» має сенс тільки в одному випадку, а саме тоді, коли вводиться категорія «фактична рівність». У цьому випадку «принцип юридичної рівності» і «фактична рівність» виступають парними категоріями, відображаючи принцип правової рівності відповідно у сферах належного (нормативно-правової форми його буття) і суцього, тобто реалізованого. По відношенню до них «принцип правової рівності» набуває статусу родового поняття.

Проблема сутності принципу правової рівності не викликає скільки-небудь значущих розбіжностей у фахівців. Досить вдало вона сформульована В. Карташовим, який пише: «Сутність принципу юридичної рівності була досить чітко виражена ще римськими юристами: «закон говорить з усіма однаково» (*lex uno omnes alloquitur*)» [4, с. 19].

З огляду на це особливої уваги заслуговує визначення Н. Вітрука, в якому головною ознакою принципу правової рівності виступає рівність людей за законом. «Юридична рівність, - стверджує дослідник, - є ні чим іншим, як рівністю суспільного становища людей за законом» [1, с. 24].

Вітчизняна академік Н. Оніщенко наголошує, що принцип рівності може бути об'єктом вивчення з різних сторін наукового пізнання, під різними кутами зору, залежно від різних форм життєдіяльності людини, зокрема: принцип економічної рівності (рівність розподілу); принцип юридичної рівності (процедурна рівність); принцип рівності прав і можливостей жінок і чоловіків (гендерна рівність); принцип рівності як відсутність будь-якої дискримінації (рівність не залежно від сексуальної орієнтації) тощо [12, с. 5-6].

Р. Луцький, у свою чергу, вказує на розмежування понять «фактична рівність» і «формальна рівність» і наголошує, що право, втілене в принципі формальної рівності, є найефективнішим регулятором суспільного життя поряд з іншими соціальними регуляторами (мораллю, релігійними нормами, звичаями тощо). Принцип формальної рівності передбачає, що реальні суб'єктивні права є нерівними. Формальна рівність прав полягає в абстрактності можливостей отримати певні права: право на освіту, житло, гідну оплату праці, якісне медичне обслуговування, утвердження гендерної рівності тощо. Вчені-правознавці переконують, що скрізь, де діє принцип формальної рівності, діє правове начало. Відсутність принципу рівності свідчить про відсутність права як такого [10, с. 102].

У ст. 1 Загальної Декларації прав людини зазначено, що «всі люди народжуються вільними і рівними в своїй гідності і правах». Слід навести деякі міркування в згаданому контексті щодо загальних принципів права Європейського Союзу. Їх тлумачать як основні засади даної правової системи, які визначають зміст правотворчої, правозастосовної та правоохоронної діяльності Союзу в цілому та його держав-членів.

У ст. 24 діючої Конституції України зазначається, що всім громадянам наданий і гарантований рівний обсяг прав і свобод: економічних, соціальних, політичних, культурних, особистих тощо. Їх використання пов'язане із запровадженням однакових стандартів для всіх без винятку осіб. Це означає, що закріплені Конституцією України права і свободи поширюються рівною мірою на всіх громадян і мають для них тотожний (однаковий) зміст. Права людини належать їй від природи, є невід'ємними. Завдання держави і суспільства в сучасних умовах полягає в тому, щоб захищати ці права і не допускати їх порушення.

Отже, кожний громадянин України може користуватися і користується на рівних умовах з іншими громадянами всім спектром прав і свобод без утиску з боку держави, дискримінації з боку державних органів, окремих посадовців або інших осіб. Надання кожному громадянину України рівних прав і свобод дозволяє приймати активну участь в усіх сферах життєдіяльності суспільства та держави.

Усі громадяни – рівні перед законом. Обов'язок не порушувати настанов закону, виконувати його положення, а у випадку порушення – нести юридичну відповідальність, є рівною вимогою для всіх громадян.

Положення про рівність громадян перед законом дозволяє не обмежувати юридичну рівність тільки конституційними права і свободами, що означає, що всі без винятку права і свободи громадян, які закріплені в законах, а також в підзаконних нормативних актах, також

мають бути рівними. Вказівка на це є відповідною міжнародному праву, європейським стандартам, загальнолюдським цінностям [12, с. 7].

Висновки. Таким чином, зароджуючись як принцип станової рівності, акумулюючись в уявленнях про соціальну, етичну рівність, формальну та фактичну рівність, правову та юридичну рівність, рівність як правове явище, що набуло закріплення у чинному законодавстві, стає правовим принципом, що здійснює регулятивний вплив на суспільні відносини. Отже, принцип рівності у праві має нормативно-регулятивне значення, а отже, займає відповідне місце в системі правового регулювання суспільних відносин.

З огляду на вказане можна констатувати, що рівність як правове явище розвинулася до нормативно-юридичних форм, здатних виступити зразками, моделями, правилами можливого, належного або забороненого варіантів поведінки людей. Сутність правової рівності полягає у вимозі однакового становища усіх людей перед законом. Справжня природа будь-якої держави виявляється саме рівністю прав і свобод кожної людини. Рівність прав і свобод сьогодні є одним з основних принципів конституційного статусу людини і громадянина, показник загальнолюдської культури.

Література

1. Витрук Н. В. Правовой статус личности в СССР./ Н. В. Витрук – М. : Юрид. лит., 1985. – 176 с.
2. Гегель Г. В. Основы философии права, або Природне право і державознавство / пер. з нім. Р. Осадчука та М. Кушніра // – К. : Юніверс, 2000. – 336 с.
3. Гусейнов А. А. Золотое правило нравственности./ А. А. Гусейнов – М.: Молодая гвардия, 1988. – 271 с.
4. Карташов В. Н. Правозащитные системы : понятия, основные типы и принципы // Российская и европейская правозащитные системы. Соотношение и проблемы гармонизации : сб. статей / под ред. В. М. Баранова. – Н. Новгород, 2003. – С. 14-29.
5. Киракосян С. А. Развитие социально-философских представлений о равенстве в праве : дисс. канд. юрид. наук : 12.00.03./ С. А. Киракосян – Краснодар, 2009. – 217 с.
6. Козюк М. Н. Правовое равенство (история и теория вопроса) : монография./ М. Н. Козюк– Волгоград : Изд-во Волгогр. юрид. ин-та МВД России, 1996. – 218 с.
7. Колодій М. А. Принципи права : генеза, поняття, класифікація та реалізація // Альманах права. Основоположні принципи права як його ціннісні виміри./ М. А. Колодій – Вип. 3. – К. : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. – С. 40-44.
8. Кулапов В. Л. Теория государства и права : учеб. / В. Л. Кулапов, А. В. Малько. – М. : Норма, 2008. – 384 с.
9. Левкулич В. В. Морально-етичний та правовий зміст категорії «рівність» // Мультиверсум : Філософський альманах./ В. В. Левкулич – К. : Центр духовної культури, 2004. – № 39 // Електронний ресурс. – [Режим пошуку] : [http : //www.filosof.com.ua/Jornel/M_39/Levkul_1.htm](http://www.filosof.com.ua/Jornel/M_39/Levkul_1.htm).
10. Луцький Р. Розвиток принципу рівності в сучасному позитивному праві // Принцип рівності у праві : теорія і практика : монографія / за заг. ред. Н. М. Оніщенко. – К. : Юрид. думка, 2014. – С. 94-115.
11. Ницше Ф. Человеческое, слишком человеческое ; Весёлая наука ; Злая мудрость : Сборник / пер. с нем. ;/ Ф. Ницше – Мн. : ООО «Поппури», 1997. – 704с.
12. Оніщенко Н. М. Принцип рівності у соціальних відносинах // Принцип рівності у праві : теорія і практика : монографія / за заг. ред. Н. М. Оніщенко. – К. : Юрид. думка, 2014. – С. 5-24.
13. Тарахонич Т. І. Місце і роль рівності в системі принципів права та правового регулювання // Принцип рівності у праві : теорія і практика : монографія / за заг. ред. Н. М. Оніщенко. – К. : Юрид. думка, 2014. – С. 133-150.
14. Berlin I. Equality// Proccedings of the Aristotelian Society (77-th Session, 1955-1956). – London, 1956. – Vol. 56. – 405 s.
15. Leyden W. Von. Aristotle on Equality: His Political Argument. – London, 1956. – Vol. 56. – 298 s.